

Een nieuw plein voor de Stad:

Jeroen Boschplein

Ed Hoffman

De 'Tijdreiziger' koos dit jaar voor het thema 'straten en pleinen'. Sedert jaar en dag schenkt 'Bossche Bladen' al aandacht aan dit thema. Ook nu ontbreekt Marcel van der Heijden niet met zijn rubriek 'De Straat' en in deze aflevering worden, evenals in het vorige nummer van ons tijdschrift, de schijnerpers gericht op een plein. In het maartnummer was het een verdwenen plein, nu een gloednieuw plein!

Een fontein van Bosch

Het geopende linkerluik van *de Tuin der Lusten* van Jheronimus Bosch toont ons het aardse paradijs met planten, vissen, vogels en landdieren. Meestal gaat het verhaal dan verder met de wonderlijke schepping van Adam en Eva, hun overtreding van het verbod om van 'de boom van kennis van goed en kwaad' te eten, en hun verwijdering uit de heerlijke hof. Maar Bosch vertelt niet van deze zondeval. Hij verbeeldt enkele andere verzen uit het eerste Bijbelboek Genesis: *en God schiep de mens als zijn beeld ... man en vrouw schiep hij hen ... God zegende hen, en sprak tot hen: wees vruchtbaar en word talrijk*. Opgetogen kijkt Adam toe hoe hij met een ingetogen Eva in de echt wordt verbonden, en boven hen prijkt in frisse kleuren de levensbron. *Fons ascendebat e terra* vertelt de Vulgaat, de middeleeuwse bijbel: een fontein kwam op uit de aarde.

Een fontein van grote poëtische schoonheid zoals ze in haar flamboyante laatgotische vormtaal als een ijle plant omhoogschiet. Een hybridisch geheel van vleeskleurige woekeringen, waarbij Bosch zijn fantasie de vrije loop laat. Aan een kogelronde basis met penisvormige opbouw laat hij krabachtige

De fontein met het plein. (Foto: Ruudt Peters)

armen met pikkelige versieringen, maansikkels en doorzichtige parelende bellen ontspruiten. Volgens vele vorsers allemaal verwijzingen naar het seksuele in het algemeen en de vruchtbaarheid van ons mensen in het bijzonder. De vier stromen van het paradijs, zoals genoemd in Genesis, ontspringen aan de fontein en elegante vogels vinden er hun rustplaats. Maar vanuit een donker gat in de ronde basis kijkt met open ogen: de uil.

Zoals bij vele details uit het werk van Bosch verschillen de geleerden grondig van mening over de betekenis van die nachtvogel op deze plek. Volgens Tolnay zit de obscure rover daar seksueel te zijn als een worm in het vlees. Volgens een iets positievere Bax hoort hij als geslachtelijk symbool bij het *wees*

vruchtbaar en word talrijk, en Gerlach spreekt zelfs van de verstandige uil als toeziende wijsheid. De hele fontein rust op een blauwzwarte modderige blubber, die als een krentenbol met edelstenen doorspikkeld is. En hier rijzen de alchemisten onder ons overeind. Zij zoeken immers al vele eeuwen het geheim van de schepping en met name hoe dode materie tot leven gebracht kan worden. Volgens hen heeft Bosch hier met zijn vreemde modder de oerstof geschilderd, de *prima materia* waaruit alle substanties gevormd zouden zijn.

Een fontein van Peters

Omdat het duidelijk is dat deze roze levensbron van Bosch als scheppings- en vruchtbaarheidssymbool hecht met de hele omringende paradijsvoorstelling verbonden is, leek het een waagstuk om op het nieuwe Jeroen Boschplein vóór de Jacobskerk een soortgelijke fontein te plaatsen.

De opdracht ging naar de Amsterdamse kunstenaar Ruudt Peters, adept en later docent van de Gerrit Rietveld Academie, en tegenwoordig professor aan de kunstacademie in Stockholm. Peters ontwerpt grillige sieraden en ook grote monumentale objecten. In 2001 werkte hij drie maanden op het *Europees Keramisch Werkcentrum* in onze stad. Vanwege deze kennis van keramiek en van 's-Hertogenbosch, en ook vanwege zijn ideeën over Jheronimus Bosch als alchemist, werd hem gevraagd de nieuwe fontein te ontwerpen.

Sinds Combe er vlak na de Tweede Wereldoorlog voor het eerst op gewezen heeft, dat er in de vormen van de schilder verwijzingen naar het instrumentarium van de alchemisten te vinden zijn, is er veel gediscussieerd over de vraag of daarbij sprake is van louter iconografische ontleningen, die eventueel terug te voeren zijn op de ingewikkelde procedures waarmee een schilder in die tijd nu eenmaal zijn eigen verven moest maken, of dat het gaat om een diepere alchemistische boodschap.

Peters wordt, naar hij vertelt, gefascineerd door de alchemie, door de transformaties van het materiaal tijdens scheikundige processen, maar ook door wat hij noemt de geestelijke transmutatie van de kunstenaar zelf tijdens en door het scheppingsproces. Een tentoonstelling van zijn sieraden, die al enkele jaren rond de wereld reist, heet dan ook *Change*. Om tot een interpretatie van de fontein van Bosch te komen, verwijderde Peters eerst al het flamboyante en bracht haar zodoende terug tot haar essen-

Linkerlief van de 'Tuin der Lusten' van Jeroen Bosch. (Prado, Madrid)

tie: een verticale buis op een schaal op een bol op een ondergrond. Verbaasd over de ook voor Bosch wonderlijke kleur roze van de fontein, kwam hij op het, aan de alchemie ontleende, idee om in die kleur roze een chemisch huwelijk te zien tussen het bloedrode van de mannelijkheid en het maagdelijke wit van het vrouwelijke. Vanuit de rode robijnen op het grijze split van de grond rijst de witte fontein omhoog. Op de holle vrouwelijke bol plaatste hij een orgaan dat door rode aderen gevoed en omspeeld wordt. Door deze aderen stroomt water naar witte baarmoederachtige kromhalzige vaten, zogenaamde retorten. Vanuit die retorten volgt dat water wonderlijke wegen naar beneden, waarbij de manier, waarop het over de rand van de schaal stroomt en verder lekt langs de onderkant daarvan, heel fraai is. Het geheel kan gezien worden als een eigentijdse vertaling van de scheppende kracht van de vruchtbaarheid. En dat is ook de essentie van de levensbron van Jheronimus Bosch!

Een nieuw plein

Peters ontwierp niet alleen de zeven-en-halve meter hoge fontein, maar ook, samen met Willem Jans, de gemeentelijke landschapsonwerper, het met grijze grit en grassen gevulde aardse plein en als antithese tegenover de hemelse wit-rode bron plaatste hij een zwart afsluitend hek, dat voor hem het helse symboliseert: de punten van het hek zijn vlamvormig en zwarte retorten veranderen in het donker in vuurpotten. Voor de alchemisten, en dus eveneens voor Peters, zijn immers ook de vier elementen essentieel: de rode robijnen op de *aarde*, het stromende *water* van de fontein die op de hele uren rook de *lucht* in stoot, en rond het plein het helse *vuur*. Uit deze vier elementen is, volgens hen, al het materiële ontstaan om tot het vijfde element, de kwintessens, het wezenlijke, te komen.

De, in samenwerking met de keramische fabriek *Cor Unum* en Ellen Zegers gemaakte, fontein, het hek en het plein hebben volgens Peters ook een formele taak. Zij moeten de functieverandering van de kerk tot uitdrukking brengen. De kerk als het ware ontkerkelijken.

Tegenover de roze levensbron van Bosch en het paradijsluik van *de Tuin der Lusten* plaatst Peters zijn interpretatie van het scheppen en de vruchtbaarheid in *zijn tuin*. Hij heeft daarmee onze stad met een nieuw en oorspronkelijk plein verrijkt. ■

Literatuur

- D. Bax, *Het Tuin der Onkuisheidsdrieluik van Jeroen Bosch* (Amsterdam 1956)
- J. Combe, *Jérôme Bosch* (Parijs 1946)
- P. Gerlach, *Jheronimus Bosch, Opstellen over leven en werk* (Den Haag 1988)
- Ch. de Tolnay, *Hieronymus Bosch* (Baden-Baden 1973)

Nieuws van het Noordbrabants Museum

Naar aanleiding van de molententoonstelling werd deze prentbriefkaart aan het Noordbrabants Museum geschonken. 'Ter herinnering aan de 2e Molenaarsdag 23 july 1935'. De door molenaar Cools uit Vlijmen gebouwde molen stond op het terrein van 'Oud 's-Hertogenbosch' bij de viering van 750 jaar 's-Hertogenbosch.

